

Tropem szarego wilka – panturkizm w tureckiej polityce zagranicznej

Zuzanna Krzyżanowska

Aktywna polityka Ankarę na obszarze Kaukazu i Azji Centralnej wiąże się m.in. z panturkizmem, czyli ideą postulującą integrację narodów turekijzkich. Jest on stale obecny w kulturze politycznej w Turcji, która postrzega siebie jako lidera całej turekijzkiej wspólnoty. Ważnymi elementami podejścia Ankarę są budowa związków na poziomie społecznym i kreowanie pozytywnego wizerunku. Siła idei panturkijzkiej w tym kraju wynika z jej powiązań z państwowotwórczym nacjonalizmem tureckim oraz z ponadpartyjnego konsensusu co do znaczenia regionu w polityce zagranicznej Turcji.

Podejście Ankarę do państw turekijzkich ma jednak przede wszystkim charakter pragmatyczny. Idea panturkijzka, zależnie od koniunktury, wzmacnia współpracę, ale nie stanowi jej głównej przyczyny. W kontekście wewnętrznym idea ta jest w Turcji jednym z komplementarnych projektów tożsamościowych i politycznych, obok np. panislamizmu czy neoosmanizmu. W państwach turekijzkich utrzymuje się zainteresowanie rozwojem współpracy, jednak Ankarę nie jest ich jedynym i najważniejszym partnerem. Dla Azerbejdżanu pozostaje partnerem strategicznym, zaś dla krajów Azji Centralnej – balansującym ich relacje z Moskwą i Pekinem. Stosunki Turcji z państwami turekijzkimi są ugruntowane zarówno na poziomie bilateralnym, jak i instytucjonalnym. Ich przyszłość zależy jednak w dużym stopniu od rozwoju sytuacji w tym kraju i priorytetów jego władz, jak też od biegu wydarzeń na obszarze posowieckim.

Panturkizm – idea wiecznie żywa?

Panturkizm zajmuje stałe miejsce w tureckiej polityce wewnętrznej i zagranicznej. W swoim podstawowym wymiarze postuluje on potrzebę integracji narodów turekijzkich, a więc takich, które dzielą z Turkami pochodzenie etniczne i językowe¹. Mowa tu o różnych, bliżej lub dalej spokrewnionych ze sobą grupach etnicznych, zamieszkujących terytorium Eurazji, od Bałkanów po Syberię. Zgodnie z tą ideą narody turekijzkie stanowią wspólnotę, której jedność została utracona na przestrzeni wieków. Celem panturkizmu jest więc jej – przynajmniej częściowa i różnie pojmowana – rekonstrukcja.

¹ W tekście zdecydowano się na wprowadzenie rozróżnienia pomiędzy określeniami „Turek, turecki” oraz „Turkijczyk, turekijzki”. Pierwsze odnoszą się do grupy etnicznej zamieszkującej Anatolię i stanowiącej większość mieszkańców współczesnej Republiki Turcji. Z kolei „Turkijczyk, turekijzki” to określenia dotyczące wszystkich spokrewnionych ze sobą grup etnicznych, analogicznie: „Polak, Ukraińiec, Serb” a „Słowianin”.

Obejmuje ona raczej narody wywodzące się ze wspólnego pnia niż turecką diasporę w państwach Europy Zachodniej (np. w Niemczech) czy Turków pozostających poza krajem po rozpadzie Imperium Osmańskiego (np. w Bułgarii).

Panturkizm jako prąd myślowy ukształtował się pod koniec XIX wieku w środowisku krymskotatarskiej inteligencji zamieszkującej Rosję. Dopiero stamtąd został przeszczepiony na grunt Imperium Osmańskiego, gdzie znacząco wpłynął na kształtującą się turecką świadomość narodową i turecki nacjonalizm. Większość narodów turkijskich znajdowała się wówczas pod panowaniem Imperium Rosyjskiego, stąd panturkizm nabrał cech ruchu irredentystycznego. W tamtym czasie zakładał on wyzwolenie narodów turkijskich i ich daleko posuniętą integrację polityczną, a w wariacie maksymalistycznym – nawet powstanie wspólnego państwa pod nazwą Turan. Nazwa ta nawiązuje do mitycznej krainy, z której miałyby się wywodzić wszystkie narody turkijskie.

Choć panturkizm może wydawać się obecnie anachroniczny, pozostaje żywym nurtem w społeczeństwie tureckim. Dzieje się tak dlatego, że przybycie Turków z Azji

» Orientacja na państwa turkijskie w polityce zagranicznej Ankary jest przedmiotem konsensusu i w zasadzie nikt nie podważa jej zaangażowania na tym odcinku.

Centralnej na tereny współczesnej Republiki Turcji stanowi jeden z elementów kształtujących tamtejszą tożsamość narodową. To poczucie wspólnoty z innymi narodami turkijskimi wzmacniają kultura i edukacja. O aktualności idei panturkijskiej może świadczyć chociażby masowe poparcie Turków dla Azerbejdżanu w związku z wojną o Górski Karabach czy obecność wątków panturkijskich w prezydenckiej i parlamentarnej kampanii wyborczej w 2023 r.² Orientacja na państwa turkijskie w polityce zagranicznej Ankary jest przedmiotem konsensusu i w zasadzie nikt nie podważa jej zaangażowania na tym odcinku. Otwarte nawiązania do panturkizmu pojawiają się najczęściej w programach partii nacjonalistycznych, takich jak koalicyjna Partia Ruchu Nacjonalistycznego (MHP) i opozycyjna Dobra Partia (İYİ). W swoim radykalnym i ksenofobicznym wydaniu panturkizm stanowił ideologiczną podstawę ultranacjonalistycznej organizacji terrorystycznej Szare Wilki – utworzonej w 1969 r. jako zbrojne ramię MHP. To właśnie Szary Wilk, od którego zgodnie z turkijską mitologią mieliby się wywodzić wszyscy Turkijczycy, jest jednym z podstawowych symboli ruchu panturkijskiego.

Rozpowszechniony w Turcji panturkizm koresponduje z turanizmem węgierskim. Obie idee odwołują się do podobnego mitu i tego samego legendarnego obszaru – z tą różnicą, że turanizm obejmuje szerszą wspólnotę ludów wywodzących się z Wielkiego Stepu, do której zaliczają się również np. Mongołowie i Ugrofini. Ta różnica nie przeszkadza Węgom w prowadzeniu aktywnej polityki względem państw turkijskich oraz w byciu obserwatorem w Organizacji Państw Turkijskich (OPT).

Granice świata turkijskiego

W języku tureckim słowo *Türk* to zarówno „Turek, turecki”, jak i „Turkijszyk, turkijski”. Turcy postrzegają samych siebie jako liderów tzw. świata turkijskiego (tur. *Türk dünyası*), który zgodnie z hasłem ukutym w latach 90. rozpościera się „od Adriatyku do Muru Chińskiego”. Pojęcie to oznacza całość turkijskiej wspólnoty etnicznej, do której zaliczają się narody zamieszkujące niepodległe państwa

² Opozycyjny kandydat na prezydenta Kemal Kılıçdaroğlu złożył obietnicę wyborczą utworzenia nowej sieci połączeń transportowych, łączących Turcję z Azją Centralną. Propozycja wywołała duże kontrowersje ze względu na pominięcie w projekcie Azerbejdżanu. R. Rahimov, *The Turkish opposition's Azerbaijan policy: is a bipartisan consensus possible?*, New Eastern Europe, 4.01.2024, neweasterneurope.eu.

(np. Kazachowie, Uzbegy), tytularne jednostki administracyjne innych państw (np. Baszkirzy, Jakuci), a także małe grupy etniczne rozsiane na terytorium całej Eurazji (np. Turcy meschetyńscy, Kaszkajowie)³.

Turecka narracja o „świecie turkijskim” nie oznacza, że Ankara jest zainteresowana dominacją polityczną na całym tym obszarze. Na

” Ankarze zdarza się występować w obronie praw którejs z mniejszości turkijskich, jednak nie wpływa to na jej politykę zagraniczną.

przestrzeni lat panturkizm zatracił swój irredentystyczny charakter. Turcja nie ma w tym momencie ambicji wykorzystania ruchów panturkijskich do podsycania nastrojów separatystycznych wśród mniejszości turkijskich. Obawy przed takim scenariuszem były obecne chociażby w Rosji, w pierwszym okresie po rozpadzie ZSRR. Turkijskie podmioty Federacji Rosyjskiej de facto nie istnieją w tureckiej polityce zagranicznej, a współpraca ogranicza się do wymiany kulturalnej⁴ i handlowej⁵. Ankarze zdarza się występować w obronie praw którejs z mniejszości turkijskich, chociażby Ujgurów⁶ czy Tatarów krymskich⁷, jednak nie wpływa to na stosunki turecko-chińskie czy turecko-rosyjskie i nie przekłada się na konkretne działania na arenie międzynarodowej. Obliczone jest raczej na efekt w polityce wewnętrznej.

Turcja wydaje się pogodzona z faktem, że w obecnych warunkach może prowadzić aktywną politykę jedynie wobec pięciu niepodległych „republik turkijskich” (tur. *Türk cumhuriyetleri*), czyli pięciu państw turkijskich, które uzyskały niepodległość po rozpadzie ZSRR: Azerbejdżanu, Kazachstanu, Kirgistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu. Wśród nich szczególnie istotne miejsce zajmuje Azerbejdżan. Oba państwa chętnie posługują się hasłem „dwa państwa, jeden naród” (tur. *iki devlet, bir millet*)⁸. Z kolei w Armenii panturkizm budzi obawy ze względu na podejrzenie o ekspansjonistyczne zamiary zarówno Turcji, jak i Azerbejdżanu, historyczną winę za ludobójstwo Ormian⁹ i obecną sytuację turecko-azerbejdżańskiego sojuszu wojskowego.

Idea panturkijska wpływała na podejście do republik turkijskich w pierwszych latach po rozpadzie ZSRR. To na lata 90. przypadł okres szybkiego rozwoju tureckiego zaangażowania i ambitnych planów politycznych Ankary, które zdecydowanie motywował czynnik ideologiczny¹⁰. Przeszacowała wówczas ona swoje możliwości względem pięciu nowo powstałych państw, wciąż pozostających w dużej zależności od Moskwy. Zderzenie z polityczną rzeczywistością i brak zainteresowania partnerów

³ Całkowitą liczbę Turkijczyków na świecie szacuje się najczęściej na 150–200 mln. Dokładne określenie wielkości populacji turkijskiej sprawia trudność ze względu na duże rozproszenie, szybki przyrost naturalny, brak danych o przynależności etnicznej w spisach powszechnych lub ich wątpliwa wiarygodność, a także na kwestie tożsamościowe (np. zjawisko podwójnej identyfikacji).

⁴ Turkijskie podmioty FR, takie jak Republika Ałtaju, Republika Baszkortostanu, Republika Chakasji, Republika Sacha, Republika Tatarstanu i Republika Tuwa, są obserwatorami Międzynarodowej Organizacji Kultury Turkijskiej TÜRKSOY.

⁵ Najlepiej rozwinięte są stosunki gospodarcze Turcji z Republiką Tatarstanu i Republiką Baszkortostanu – funkcjonuje zarówno turecko-tatarska, jak i turecko-baszkirska izba handlowa.

⁶ F. Tastekin, *Turkey spars with China over Uyghurs, but is it real?*, Al Monitor, 5.01.2023, al-monitor.com.

⁷ Zob. oświadczenie tureckiego MSZ – *Regarding the Tenth Anniversary of the Illegal Annexation of Crimea*. Ankara nie uznaje aneksji Krymu. W Turcji obecna jest zasymilowana diaspora krymskotatarska, wywodząca się z czasów osmańskich. W państwie działa wiele stowarzyszeń Tatarów krymskich na uchodźctwie, przebywa tam także ich nieformalny lider Mustafa Dżemilew.

⁸ Szerzej o relacjach turecko-azerbejdżańskich zob. M. Chudziak, W. Górecki, *(Pan)turecki Kaukaz. Sojusz Baku–Ankara i jego znaczenie regionalne*, „Komentarze OSW”, nr 374, 1.02.2021, osw.waw.pl.

⁹ Panturkizm jest wskazywany jako jedna z ideologii napędzających ludobójstwo Ormian. Zob. D. Bloxham, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Oxford University Press, Oxford 2005, s. 59.

¹⁰ W 1992 r., podczas pierwszego spotkania głów państw turkijskich w Ankarze, turecki prezydent Turgut Özal zaproponował szeroko zakrojoną współpracę, m.in. zniesienie barier celnych, utworzenie wspólnego rynku, powstanie banku inwestycyjnego oraz budowę sieci połączeń energetycznych, telekomunikacyjnych i transportowych. Propozycja ta spotkała się z silnym sprzeciwem pozostałych liderów.

projektami integracyjnymi skłoniły Turcję do postawienia na relacje bilateralne i więzi gospodarcze, choć bez rezygnacji z „braterskiej” retoryki.

Bracia w interesie

W stosunkach Turcji z pozostałymi państwami turkijskimi – Azerbejdżanem, Kazachstanem, Kirgistanem, Uzbekistanem i Turkmenistanem – pomimo opisanych wcześniej ważnych względów ideowych, dominuje pragmatyzm, a istotnymi obszarami współpracy stały się wojsko, energetyka, korytarze transportowe i wymiana handlowa.

Szczególne miejsce w tureckiej polityce zagranicznej zajmuje Azerbejdżan. Oba państwa są dla siebie nawzajem partnerami strategicznymi, co potwierdziła podpisana w 2021 r. Deklaracja Szuszyńska, określająca ramy bliskiej współpracy bilateralnej. Fundamentami sojuszu obu krajów były długofalowe poparcie Ankary dla Baku w wojnie o Górski Karabach i związana z tym kooperacja militarna. Daleko posunięte tureckie wsparcie objęło sprzedaż uzbrojenia, szkolenia dla azerbejdżańskiej armii oraz obecność tureckich instruktorów. Wiadomo też, że co najmniej od 2022 r. generał tureckich sił zbrojnych Bahtiyar Ersay pełni funkcję doradcy azerbejdżańskiego ministra obrony¹¹. Elity i społeczeństwo azerbejdżańskie są przychylnie Turcji. Ponadto prezydent Recep Tayyip Erdoğan ma dobre relacje osobiste z prezydentem İlhamem Alijewem. Kolejnym ważnym elementem turecko-azerbejdżańskiego partnerstwa są projekty energetyczne, przede wszystkim budowa Południowego Korytarza Gazowego – infrastruktury przesyłowej, dzięki której Azerbejdżan może eksportować surowiec na Zachód przez terytorium Turcji, zyskującej tym samym status hubu gazowego. Mowa tu o uruchomionym w 2005 r. gazociągu Baku–Tbilisi–Erzurum (BTE), a także o jego przedłużeniu – Gazociągu Transanatolijskim (TANAP), czynnym od roku 2018. Gaz z Azerbejdżanu w 2022 r. stanowił 15,9% tureckiego importu tego surowca. Z kolei ropa przesyłana jest otwartym w 2006 r. ropociągami Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC).

Relacje Turcji z żadnym z turkijskich państw Azji Centralnej nie są tak bliskie jak z Azerbejdżanem. Ankara wykazuje jednak duże zainteresowanie krajami regionu,

z którymi prowadzi stały dialog polityczny. Turcję, Kazachstan, Kirgistan, Turkmenistan i Uzbekistan, pomimo większego oddalenia geograficznego, łączą wspólne przedsięwzięcia, z których część podlega realizacji na poziomie bilateralnym, a część – w ramach OPT. W ostatnich latach w państwach Azji Centralnej zainteresowanych zmniejszeniem swojej zależności od uzbrojenia rosyjskiego powodzeniem cieszyły się drony produkcji tureckiej. Znajdują się one w arsenale wszystkich czterech turkijskich krajów regionu. Kazachstan planuje produkcję dronów Anka-S w oparciu o joint venture z turecką firmą TAI (umowa zakłada transfer technologii¹²). Na mocy podpisanego w 2022 r. kazachsko-tureckiego porozumienia strategicznego Ankara i Astana zobowiązały się także do współpracy wywiadowczej¹³. W ostatnich miesiącach dość niespodziewanie Turcja okazała również zainteresowanie uczestnictwem w regulacji konfliktu granicznego pomiędzy Kirgistanem a Tadżykistanem¹⁴.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat Ankarze udało się nadać wielostronnej współpracy państw turkijskich ramy formalne. Przełomem było powstanie w 2009 r. Rady Współpracy Państw Turkijskojęzycznych,

” W stosunkach Turcji z pozostałymi państwami turkijskimi dominuje pragmatyzm. Istotnymi obszarami współpracy są wojsko, energetyka, korytarze transportowe i wymiana handlowa.

¹¹ A.K. Erdem, *Tunceli Çemişgezekli korgeneral Ersay, Azerbaycan Savunma Bakanı'na danışman oldu*, Independent Türkçe, 15.12.2022, indyturk.com.

¹² *Orta Asya ülkelerinde Türk şirketlerin İHA ve SİHA'larına ilgi artıyor*, BBC Türkçe, 19.01.2024, bbc.com.

¹³ A. Musaev, *Kazakhstan Approves Military Intelligence Protocol with Türkiye*, Caspian News, 11.08.2022, caspiannews.com.

¹⁴ M.E. Calli, *Türkiye voices hope for Tajikistan-Kyrgyzstan border dispute resolution in March*, Anadolu Ajansı, 10.01.2024, aa.com.tr.

która zastąpiła odbywające się nieregularnie od 1992 r. szczyty głów państw turkijskich. Od 2021 r. funkcjonuje ona pod nazwą Organizacja Państw Turkijskich (OPT). Obecnie jej członkami są: Azerbejdżan, Turcja, Kazachstan, Kirgistan i Uzbekistan. Status obserwatora mają Turkmenistan, Węgry i nieuznawana międzynarodowo Turecka Republika Cypru Północnego (TRCP).

Organizacja Państw Turkijskich stanowi dla Ankary wygodną platformę współpracy z resztą państw członkowskich. W obecnym kształ-

” W ciągu ostatnich kilkunastu lat Ankarze udało się nadać wielostronnej współpracy państw turkijskich ramy formalne.

cie OPT nie zakłada głębokiej integracji politycznej, choć jej członkowie konsultują się ze sobą w sprawach politycznych i bezpieczeństwa. W ramach organizacji regularnie odbywają się spotkania na różnych szczeblach i konsultacje z podmiotami zewnętrznymi. OPT opiera się głównie na współpracy gospodarczej – pod jej egidą działają m.in. Związek Turkijskich Izb Handlowo-Przemysłowych (TCCI) oraz Turkijski Fundusz Inwestycyjny (TIF) o wartości 500 mln dolarów¹⁵. Kraje członkowskie OPT pracują nad ułatwieniem procedur celnych, w ostatnich latach na znaczeniu zyskała także kwestia połączeń transportowych. W ramach OPT trwają prace nad rozwojem Korytarza Środkowego – drogi łączącej Europę z Chinami, biegnącej przez Kaukaz Południowy, Morze Kaspijskie i Azję Centralną. W tym zakresie współpracuje ona z inicjatywą Transkaspjskiego Międzynarodowego Szlaku Transportowego (TITR)¹⁶. Co ważne, szczyty OPT stwarzają też okazję do regularnych spotkań pomiędzy głowami państw turkijskich na poziomie bilateralnym.

Państwa członkowskie OPT niejednokrotnie wykorzystują forum organizacji do własnych celów politycznych. W ten sposób można ocenić przyznanie w 2022 r. statusu obserwatora nieuznawanemu międzynarodowo Cypru Północnemu, najpewniej wymuszone przez Turcję. Pozostali członkowie OPT jak dotąd nie deklarują woli uznania samowzależnej republiki, a separatystyczne władze w Lefkoşy (zajmowanej przez Turków część Nikozji) nie zostały zaproszone na ostatni szczyt OPT w Astanie¹⁷. Innym przykładem jest nadanie odbitej przez azerbejdżańskie wojsko w 2020 r. Szuszy miana „kulturalnej stolicy świata turkijskiego”.

Turecka soft power

Istotnym dopełnieniem pragmatycznej polityki, którą Ankara prowadzi wobec państw turkijskich, są działania z zakresu *soft power*. Turcja konsekwentnie wykorzystuje liczne instytucje do budowania swojego pozytywnego wizerunku oraz wpływów w regionie. Najstarsza i nieprzerwanie obecna w państwach turkijskich to powołana w 1992 r. Turecka Agencja Współpracy i Koordynacji (TIKA), udzielająca pomocy rozwojowej. Została ona założona jako organizacja przeznaczona do zapewniania wsparcia krajom byłego ZSRR, a później sukcesywnie rozszerzała działalność na kolejne regiony. W 2022 r. całkowita wartość pomocy rozwojowej przekazanej państwom turkijskim wyniosła 55 mln dolarów. Jej największymi beneficjentami były Kazachstan i Kirgistan.

Rozpoznawalną markę ma także turecka edukacja. W państwach turkijskich Ankara poprzez państwowe fundacje wspiera finansowo szkoły i uniwersytety (m.in. Międzynarodowy Uniwersytet im. Ahmeda Jasawiego w Turkiestanie, Kirgisko-Turecki Uniwersytet Manas w Biszkeku). Wspólny mianownik tych przedsięwzięć stanowi nacisk na nauczanie języka tureckiego. Otwarta jest też możliwość studiowania w Turcji w ramach państwowego programu Türkiye Bursları. W 2022 r. skorzystało z niej ponad 4 tys. osób,

¹⁵ A.I. Kirenci, *Erdogan's dream of a Turkic fund is now a reality. Here's how it works*, TRT World, trtworld.com

¹⁶ Więcej na temat tzw. Korytarza Środkowego – zob. K. Popławski et al., *Korytarz Środkowy. Eurazjatycka alternatywa wobec Rosji*, OSW, Warszawa 2024, osw.waw.pl.

¹⁷ T. Cleaver, *North not invited to Organisation of Turkic States summit*, Cyprus Mail, 4.11.2023, cyprus-mail.com.

a największą grupą beneficjentów byli studenci z Kaukazu i Azji Centralnej¹⁸. Część obecnego tureckiego zaangażowania można tłumaczyć również potrzebą wyparcia z regionu placówek powiązanych z Ruchem Gülena, oskarżanym przez rząd w Ankarze o przygotowanie nieudanego zamachu stanu w 2016 r. Do czasu kryzysu pomiędzy rządzącą Partią Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP) a Ruchem cieszyły się one statusem niemalże oficjalnym i stanowiły nieformalne przedłużenie tureckiej *soft power*.

Inny obszar tureckiej aktywności to religia. W państwach Azji Centralnej, podobnie jak w Turcji, dominuje islam sunnicki szkoły

hanafickiej. Azerbejdżan, choć według szacunków pozostaje w większości zamieszkiwany przez szyitów (65%), a sunnici stanowią w nim mniejszość (35%)¹⁹, jest podatny na tureckie wpływy religijne. Głównym narzędziem do prowadzenia tureckiej „dyplomacji religijnej” jest Urząd ds. Religii (Diyanet). Instytucja ta znacznie zyskała na znaczeniu po dojściu do władzy partii AKP i od tego czasu stała się ważnym instrumentem polityki zagranicznej Ankarę. Diyanet finansuje budowę meczetów (dotychczas dwa w Kirgistanie, jeden w Kazachstanie²⁰) i kursy koraniczne, funduje stypendia na wydziałach teologicznych w Turcji i kolportuje wydawnictwa religijne. Atrakcyjność tureckiego islamu wynika również z przekonania, że pozwala on połączyć religię z modernizacją i skutecznie ogranicza wpływy fundamentalistów.

Turecka obecność cieszy się generalną przychylnością mieszkańców pozostałych państw tureckich, którzy także są świadomi łączących ich więzów etnicznych. Z badań wynika, że aż 84% obywateli Kirgistanu ma pozytywny lub raczej pozytywny stosunek do Turcji, podobnie aż 76% Kazachów i 53% Uzbeków²¹. Według sondażu przeprowadzonego w Kazachstanie w ubiegłym roku prezydent Erdoğan był najpopularniejszym zagranicznym przywódcą, wyprzedził takich liderów jak Władimir Putin czy Joe Biden²². Zainteresowaniem cieszy się turecka kultura popularna, zwłaszcza seriale. Turcja jest też wzorem rozwoju i atrakcyjnym kierunkiem migracji zarobkowej. Obywatele Turkmenistanu, Azerbejdżanu i Uzbekistanu znajdują się w pierwszej dziesiątce najliczniej przybywających tam narodowości. Ponadto obywatele Azerbejdżanu, Kazachstanu i Kirgistanu mogą podróżować do Turcji w ramach ruchu bezwizowego. Całkowita liczba przybyszów z państw tureckich mających pozwolenie na pobyt w Turcji wynosi ponad 300 tys.²³

Siła i ograniczenia panturkizmu w Turcji

Uznawanie istnienia wspólnoty narodów tureckich jest elementem tureckiego postrzegania świata. Zgodnie z nim Turcja – jako państwo o największym potencjale (ludnościowym, gospodarczym) – to jej oczywisty lider. Panturkizm osadza się w wyobraźni politycznej społeczeństwa i decydentów tego kraju. Turcja w naturalny sposób jest więc zainteresowana obszarem tzw. świata tureckiego, choć obecnie sprowadza się to przede wszystkim do rozwijania stosunków z pięcioma państwami tureckimi. Ideologia nadaje pewne ramy współpracy i ma znaczenie na poziomie symbolicznym. W praktyce jednak do zaangażowania w tych krajach skłaniają Ankarę względy pragmatyczne, takie jak połączenia transportowe, energetyka i współpraca gospodarcza. Turcję i Azerbejdżan dodatkowo

¹⁸ 2022 Annual Report, Türkiye Bursları, s. 38, turkiyeburslari.gov.tr. Nie podano statystyk dla poszczególnych państw.

¹⁹ 2023 Annual Report, United States Commission on International Religious Freedom, s. 51, uscirf.gov.

²⁰ Mosques, Türkiye Diyanet Foundation, 2024, tdv.org.

²¹ Public Perception of Turkey in Central Asia, Central Asia Barometer, czerwiec 2023, ca-barometer.org.

²² POLL: A Third of Kazakhstanis Started Treating Russia Worse after the Outbreak of the War, Demoscope, 17.05.2023, demos.kz.

²³ International Migration Statistics 2022, Turkstat, 24.07.2023, data.tuik.gov.tr.

zbliża sojusz strategiczny, którego waga dla Ankary wynika również z bliskiego sąsiedztwa z Kaukazem Południowym i ze złożonych stosunków z Rosją i Iranem.

Panturkizm nie jest bynajmniej ideą, która zdominowała turecką politykę zagraniczną. Ankarze udaje się zachować sporą elastyczność i umiejętność dostosowania się do panujących warunków. Partia AKP przez ponad dwie dekady swojej władzy udowodniła, że potrafi skutecznie łączyć ze sobą różne propozycje tożsamościowe. Na tureckiej polityce zagranicznej odcisnęły piętno też idee panislamskie i neoosmańskie. Klasa polityczna w podobnym stopniu co panturkizmem zainteresowana jest m.in. budowaniem pozycji Turcji jako jednego z liderów państw muzułmańskich lub umacnianiem swoich wpływów na Bałkanach. Ankara wykorzystuje z resztą w tym celu podobne do stosowanych w państwach turkijskich narzędzia z zakresu *soft power*.

Turcji niejednokrotnie zdarzało się przeceniać swój własny potencjał i przez to ignorować złożoność regionu Kaukazu i Azji Centralnej,

” Turcji niejednokrotnie zdarzało się przeceniać swój własny potencjał i przez to ignorować złożoność regionu Kaukazu i Azji Centralnej.

który mierzy się z własnymi dylematami tożsamościowymi i silną potrzebą autoidentyfikacji, a także wewnętrznymi napięciami. Pomimo deklaratywnego partnerstwa i rezygnacji z paternalistycznej pozycji w relacjach z państwami turkijskimi Ankarze zdarza się protekcyjalne podejście. Na przykład głośne tureckie wezwania do zamknięcia szkół powiązanych z Ruchem Gülena napotkały wyraźną niechęć ze strony m.in. rządzących Kirgistanem²⁴. Dopiero po zmianie władzy w Biszkeku (na skutek „rewolucji” z 2020 r.) Ankarze udało się wymóc przekazanie powiązanych z Gülenem placówek na rzecz powołanej przez rząd turecki specjalnie do tego celu Fundacji Maarif²⁵. Zdołano nawet (zapewne nie bez przyzwolenia władz kirgiskich) wprowadzić kierującego szkołami Ruchu Gülena obywatela turecko-kirgiskiego, który został w Turcji oskarżony o przewodzenie organizacji terrorystycznej²⁶.

Podobnie jak polityka panturkijska jest jednym z wektorów dyplomacji Anakry, tak Turcja nie jest jedynym państwem, które zabiega o wpływy w Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym. Na tym obszarze aktywność Turcji napotyka zarówno ugruntowane wpływy i interesy rosyjskie, chińskie, jak i – w mniejszym stopniu – zachodnie. Ankarze jak dotąd udało się uniknąć większych konfliktów z Moskwą i Pekinem, gdyż skoncentrowała swoje zaangażowanie na wybranych dziedzinach, takich jak edukacja czy sprzedaż dronów.

Prognoza

Panturkizm pozostanie stale obecny w tureckiej polityce zagranicznej, gdyż idea jedności narodów turkijskich jest głęboko zakorzeniona w kulturze politycznej Turcji. Wpływ panturkizmu będzie jednak nadal ograniczony do wymiaru symbolicznego i tożsamościowego, który jest szczególnie istotny w polityce wewnętrznej oraz wtórny w stosunku do realnych interesów.

W istocie dla Ankary większe znaczenie od idei panturkijskiej mają pragmatyczne relacje z pozostałymi państwami turkijskimi. Najistotniejsze i niezbywalne pozostaną stosunki z Azerbejdżanem ze względu na łączący oba państwa sojusz strategiczny i bliskie sąsiedztwo. Poza tym Turcji zależy na dalszym rozwoju OPT. Organizacja ta będzie raczej pełniła funkcję forum współpracy gospodarczej. W jej ramach będą konsultowane i rozwijane kwestie związane z Korytarzem Środkowym, ułatwieniami handlowymi i inwestycjami. Należy oczekiwać także tego, że Ankara będzie wykorzystywać OPT do legitymizowania nieuznawanej międzynarodowo TRCP.

²⁴ *Kyrgyzstan: Antagonism Grows with Turkey Over Gülen Links*, Eurasianet, 26.07.2016, eurasianet.org.

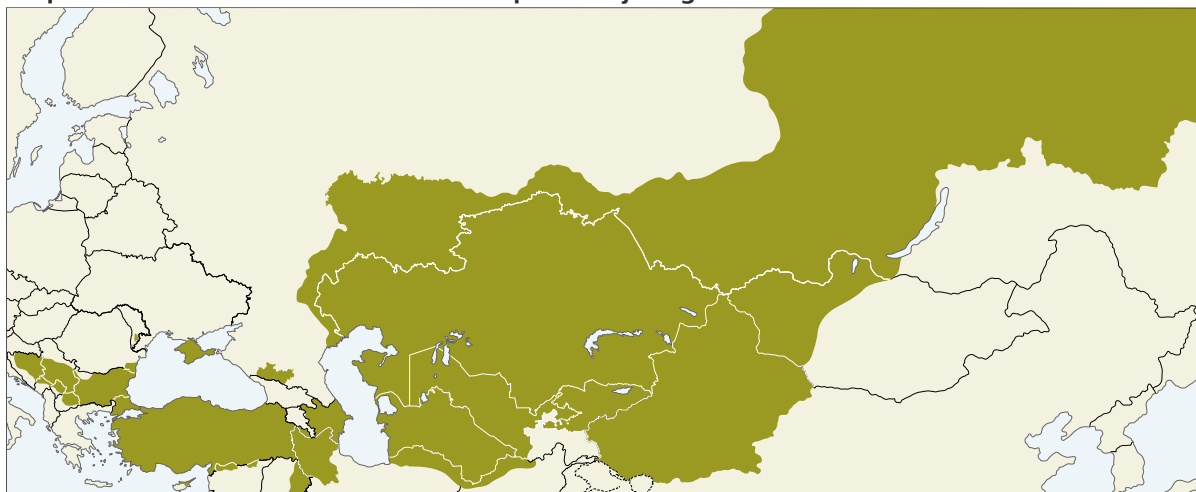
²⁵ *Turkey to open first Maarif school in Central Asia in Kyrgyzstan*, Daily Sabah, 10.03.2021, dailysabah.com.

²⁶ *Abducted Turkish-Kyrgyz Educator Handed Lengthy Prison Term In Turkey On Terrorism Charge*, RFE/RL, 16.06.2023, rferl.org.

Obecnie region Kaukazu Południowego i Azji Centralnej znajduje się w stanie napięcia wywołanego destabilizacją obszaru poradzieckiego po agresji Rosji na Ukrainę. Rosyjska napaść nadała nową dynamikę przemianom tożsamościowym, które długoterminowo mogą działać na korzyść Ankarę, sprawnie posługującej się narracją o wspólnocie narodów turekijskich. Z drugiej strony, otwarta rywalizacja z Rosją i Chinami jest dla zdecydowanie słabszej w regionie Turcji niekorzystna. Aktywną jej politykę mogą ograniczyć również konflikty w bliskim sąsiedztwie (zwłaszcza na Bliskim Wschodzie) lub czynniki wewnętrzne, takie jak kryzys gospodarczy.

ANEKS

Mapa 1. Obszar zainteresowania ruchu panturkijskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy podarowanej prezydentowi Recepowi Tayyipowi Erdoğanowi przez Devleti Bahçelego.

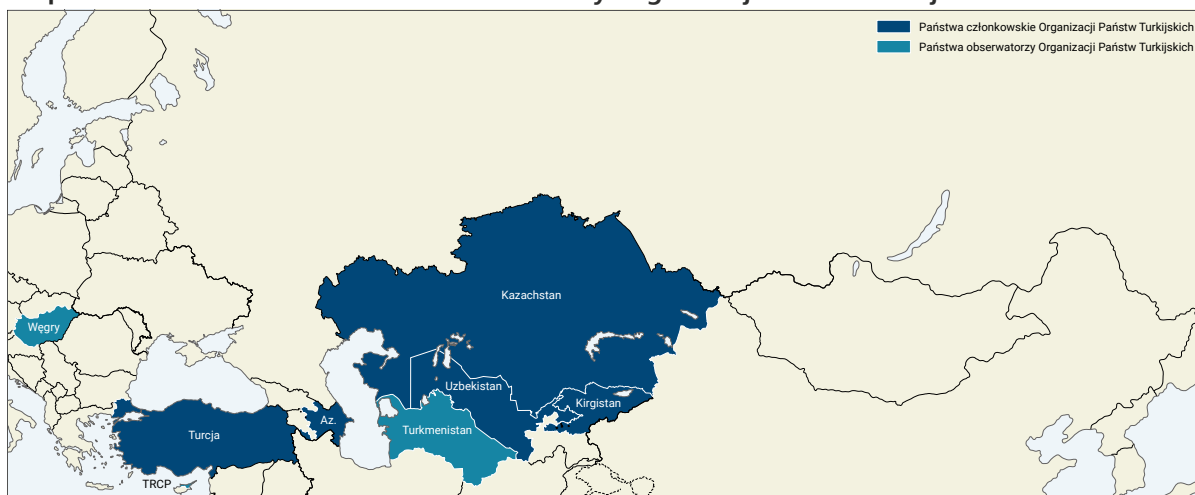
Mapa 2. Państwa członkowskie i obserwatorzy Międzynarodowej Organizacji Kultury Turekijskiej TÜRKSOY

Źródło: opracowanie własne, Międzynarodowa Organizacja Kultury Turekijskiej TÜRKSOY.

Mapa 3. Państwa członkowskie i obserwatorzy Organizacji Państw Turkijskich

Źródło: opracowanie własne, Organizacja Państw Turkijskich.